

Inventering av svensk utbildningshistorisk forskning - och idéer om utvecklingsmöjligheter

Esbjörn Larsson & Donald Broady, Uppsala universitet

esbjorn.larsson@hist.uu.se, broady@nada.kth.se

Detta paper bygger på en inventering av utbildningshistorisk forskning vid svenska lärosäten genomförd under våren 2003 med stöd från Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté. Den första delen är författad av Esbjörn Larsson och bygger på den nämnda inventeringen, som ingick i planeringsarbetet inför en nationell forskarskola i utbildningshistoria. Planeringen mynnade ut i ett program som ligger till grund för papprets andra del, skriven av Donald Broady.¹

Vi kommer inte att återge inventeringens alla resultat eller att räkna upp all pågående utbildningshistorisk forskning i Sverige. Vi vill bara med breda drag måla upp bilden av forskningsområdet. Dessutom resonerar vi om några utvecklingsmöjligheter. Syftet med planeringsarbetet i våras var att undersöka förutsättningarna för en forskarskola i utbildningshistoria, men nedan har vi försökt vidga perspektivet. De flesta resonemangen är lika giltiga för andra försök att stärka de utbildningshistoriska inslagen i forskningen och forskarutbildningen, till exempel med hjälp av forskningssamverkan, utbyten, nätverk, samordning av forskarutbildningskurser och på andra sätt.

Läsaren bör hålla i minnet att vi med utbildningshistoria avser det historiska studiet av bildning, utbildning, undervisning, fostrande och lärande.

¹ Esbjörn Larsson: *Inventering av utbildningshistorisk forskning vid svenska lärosäten*, Donald Broady: *Nationell forskarskola i utbildningshistoria. Program, 23 april 2003*. Båda dokumenten tillgängliga från www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/histedu/.

1.

DEL I. Om inventeringen av svensk utbildningshistorisk forskning

1.1 Inventeringens genomförande

Mot bakgrund av att den definition som legat till grund för inventeringen inte begränsade arbetet till någon speciell disciplin, skapades möjligheten att ta sig an uppgiften utan de skygglappar som universitetsvärldens organisation vanligtvis behåftar oss med. Denna närmast förutsättningslösa utgångspunkt medförde dock även svårigheter, i och med avsaknaden av tydliga gränser för inventeringen. Lösningen på detta problem blev att låta inventeringen utgå ifrån svenska avhandlingar under perioden 1990-2002. Valet av just avhandlingar hade att göra med dels dessa arbetens tydliga koppling till akademien, dels med att inventeringens var ett led i planeringen av en forskarskola.

Utifrån bland annat de nyckelord som framgår av definitionen kunde 110 svenska avhandlingar under den aktuella perioden hänföras till området utbildningshistoria. Självklart innebar detta inte någon absolut avgränsning mot andra forskningsområden, och med tanke på den definition som använts var detta heller knappast möjligt eller för den delen önskvärt. I stället fungerade sammanställningen som en ingång genom att den pekade ut olika discipliner och miljöer där utbildningshistorisk forskning bedrivs. Det fortsatta arbetet kan därför närmast liknas vid en associativ process där information kring olika forskare, forskningsmiljöer och discipliner i sin tur ledde inventeringen att inkludera än fler personer och miljöer.

På samma sätt som sammanställningen av publicerade avhandlingar inte skall uppfattas som heltäckande är inventeringen som sådan inte att betrakta som färdig. För även om det på grund av uppdragets utformning var av vikt att redan under våren presentera ett dokument, är inventeringen på intet sätt avslutad. Förhoppningsvis kan arbetet fortsätta genom att den rapport som sammanställdes kontinuerligt tillförs ny information.

1.2 Utbildningshistoriska avhandlingar vid svenska lärosäten under perioden 1990–2002

Det kanske mest intressanta resultat som inventeringsarbetet visat på är den bredd som svensk utbildningshistorisk forskning har. Detta visar sig bland annat i det faktum att de 110 avhandlingar som inkluderats var spridda på inte mindre än 16 olika discipliner: ekonomisk historia, etnologi, historia, idé- och lärdoms historia, juridik, konstvetenskap, kulturgeografi, kyrkohistoria, litteraturvetenskap, musikpedagogik, pedagogik, religionsvetenskap, socialt arbete, sociologi, teatervetenskap, tema barn. Denna spridning till trots framstår dock pedagogik, historia och idé- och lärdoms historia de tre viktigaste disciplinerna för svensk utbildningshistorisk forskning, då nästan två tredjedelar av de aktuella avhandlingarna lagts fram inom något av dessa ämnen.

Vidare visar inventeringen på en jämn spridning av publicerade avhandlingar i såväl tid som rum. Det har under perioden 1990-2002 kommit mellan fyra och tolv utbildningshistoriska avhandlingar om året,

med undantag för 2001 då det disputerades på inte mindre än 19 avhandlingar som på ett eller annat sätt berörde utbildningshistoriska frågor. Rent geografiskt är avhandlingarna spridda över i första hand: Lunds universitet, Uppsala universitet, Umeå universitet, Lärarhögskolan i Stockholm, Linköpings universitet samt Stockholms universitet, även om det också producerats utbildningshistoriska avhandlingar vid Örebro universitet, Tekniska högskolan i Luleå (nu Luleå tekniska universitet) samt Musikhögskolan i Stockholm. Detta gör att de 110 avhandlingsförfattarna är spridda över inte mindre än 42 olika institutioner.

Bilden av ett heterogent forskningsfält stärks också av en i det närmaste helt jämn könsfördelning bland dem som under perioden disputerat på utbildningshistoriska avhandlingar. Vidare återfinns även stora skillnader vad gäller disputationsålder, med en spännvidd på 44 år mellan den yngste och den äldste avhandlingsförfattaren.

Att försöka sig på någon analys av den grupp som de aktuella författarna utgör är i och för sig vanskelig med tanke på gruppens heterogenitet i kombination med kohortens begränsade storlek. Om man trots detta skall säga något om förhållandena mellan ålder, kön och akademisk disciplin, synes unga manliga avhandlingsförfattare vara vanligast inom ämnena historia och till viss del även Idé- och lärdomshistoria, medan kvinnor i mer mogen ålder främst återfinns inom ämnet pedagogik.

1.3 Utbildningshistoriska forskningsmiljöer i Sverige

Presentationen av olika forskningsmiljöer skall här ske på ett övergripande plan. Ingen individuell forskare är vare sig nämnd eller glömd. I stället tas utgångspunkten i olika lärosäten och dess discipliner samt i förekommande fall även generella forskningsinriktningar. Lärosätena presenteras i alfabetisk ordning.

Om börjar vår resa genom det utbildningshistoriska Sverige vid Göteborgs universitet finner vi forskning inom såväl historia som idé- och lärdomshistoria, pedagogik, sociologi, etnologi, konstvetenskap samt kulturgeografi. Någon specifik forskningsinriktning är inte lätt att urskönja då forskningen är spridd över en lång rad områden såsom: historiedidaktik, barn och förskola, folkbildning, longitudinella studier av utbildning, universitetshistoria och bilder i pedagogiska sammanhang.

Vid Högskolan Dalarna bedrivs idag forskning, i samarbete med Uppsala universitet, kring historiemedvetande genom studier av bland annat skolläromedel och även vid Högskolan i Gävle återfinns knytningar till andra lärosäten i fråga om studier av exempelvis könsrollsdiskurs i efterkrigstidens svenska skola. När det gäller Högskolan i Jönköping är det främst historiedidaktiska studier som står i fokus. Vidare bedrivs även utbildningshistorisk forskning vid Karlstads universitet, där såväl den svenska efterkrigstidens skola som internationella förhållanden (Indien och Syrien) studeras.

Den utbildningshistoriska forskningen vid Linköpings universitet är i huvudsak fördelad på två olika discipliner: pedagogik och tema barn, även om det också bedrivs forskning inom ämnet historia. I ämnet pedagogik har det främst rört sig om studier av folkbildning, men också skolundervisning och kvinnors situation. Inom tema barn har av förklarliga skäl barns situation stått i fokus. Utöver detta kan nämnas studier av bildningsideal inom ämnet historia och historiebruk vid tema Q.

Trots att Luleå tekniska universitet inte tillhör något av de lärosäten som man spontant förknippar med utbildningshistoria har det inom ämnet sociologi kommit en avhandling som behandlar skol- och yrkesval ur ett historiskt perspektiv.

Inte mindre än var femte utbildningshistorisk avhandling under perioden 1990–2002 kom från Lunds universitet. I Lund har det bedrivits utbildningshistorisk forskning inom pedagogik, historia, kyrkohistoria, ekonomisk historia, idé- och lärdomshistoria, juridik, litteraturvetenskap och socialt arbete. Denna forskning har i visa fall skett i samarbete med Malmö högskola och har då framförallt rört förskola och barnomsorg, men även läromedel. Vidare kan framhållas den forskning kring utbildning och ekonomisk tillväxt som bedrivits inom ämnet ekonomisk historia. Utöver dessa forskningsinriktningar är den utbildningshistoriska forskningen vid Lunds universitet, i likhet med den i Göteborg, spridd över en lång rad inriktningar. Bland dessa kan nämnas: olika pedagogiska idéströmningar, historiedidaktik och historiemedvetande, universitetshistoria, undervisning inom olika samfund, bildning, olika yrkesutbildningar, litteraturundervisning, ungdomsvård samt sociala och kulturella aspekter på skola.

I likhet med nämnda högskolor utan examinationsrätt kommer även högskolorna i Stockholmsområdet att tas upp var för sig. Vid inget annat lärosäte har det inom ett och samma ämne producerats så många utbildningshistoriska avhandlingar som vid Lärarhögskolan i Stockholm. Trots detta är det svårt att hitta någon speciell inriktning, utan den utbildningshistoriska forskningen har bedrivits inom en rad områden, såsom: folkskolan och dess lärare, utbildningssociologi, studiecirklar, Platons pedagogik samt rektorstitelns historia. Till den utbildningshistoriska forskning som haft mer didaktisk karaktär kan nämnas studier av metodikens historia, reformpedagogik, läro- och läseböcker, teaterpedagogik, skolbarns hälsa samt skolradions retorik. Därutöver återfinns också nutidshistorisk forskning kring förskolebarn samt förhållandet fritidshem och skola, men även forskning kring läraryrkets utveckling, språklig förändring samt kyrkan och andra myndigheter som föräldraförare.

Vid Stockholms universitet finner vi utbildningshistorisk forskning inom idé- och lärdomshistoria, pedagogik, ekonomisk historia, historia, litteraturvetenskap, sociologi samt teatervetenskap. Förutom det intresse som finns för studier av gymnastik och idrott är det även vad gäller Stockholms universitet svårt att hitta någon sammanhållen inriktning på den utbildningshistoriska forskningen. I stället är den utbildningshistoriska forskningen spridd över en rad olika ämnen, såsom: flickundervisning i litteraturen, studenter, vuxenpedagogikens historia, folkbildning, barns historieuppfattning, särskolor, studier av medeltida klosterundervisning, krigsvetenskap, barn och ungdomars situation, gymnastik och idrott, läroverk samt barnteater.

Bland stockholmsområdets högskolor bedrivs även utbildningshistorisk forskning vid Kungl. Musikkolan genom studiet av musikpedagogikens historia, Idrottshögskolan genom historiska studier av gymnastik och idrott samt vid Södertörns Högskola där det är framförallt den högre utbildningens historia som står i fokus.

Umeå universitet utgör även det ett lärosäte där utbildningshistorisk forskning bedrivits inom en rad discipliner, närmare bestämt: idé- och lärdomshistoria, pedagogik, historia, religionsvetenskap, etnologi samt socialt arbete. På samma sätt som vid många andra lärosäten saknar den utbildningshistoriska forskningen i Umeå en sammanhållen inriktning och bland de ämnen som studeras kan nämnas: folkbildning, sociologiämnet, kvinnliga studenter och universitetshistoria, språkförändringar, utbildning

och urbefolkning, lärarkåren och kvinnlig lärarutbildning, frikyrkliga utbildning, förskola, läroböcker, folkskola, barnuppfostran bland nybyggare, fattigvårdspolitik.

Av inventeringen att döma framstår Uppsala universitet som det lärosäte där utbildningshistorisk forskning bedrivs inom fler akademiska discipliner än vid något annat svenskt lärosäte. Här kan någon snedvridning förekomma. Eftersom vi själva är väl förtrodda med det som sker i Uppsala - bland annat genom att vi samtidigt varit engagerade i en parallell inventering av utbildningsvetenskaplig forskning vid Uppsala universitet² - kan det hända att vi funnit mer i Uppsala än på andra håll. Vid Uppsala universitet bedrivs utbildningshistorisk forskning inom: historia, pedagogik, litteraturvetenskap, idé- och lärdoms historia och vetenskapshistoria, ekonomisk historia, kyrkohistoria, religionssociologi, religionshistoria, konstvetenskap, engelska, matematik samt nationalekonomi. Också vid Uppsala universitet är det en stor spridning på den utbildningshistoriska studierna, även om några mer sammanhållna miljöer kan nämnas, exempelvis den historiografiska forskning som bedrivs i samarbete med Högskolan Dalarna, utbildningssociologiska studier som sker i samarbete mellan en rad olika discipliner, däribland historia och pedagogik samt även forskning kring matematikens historia. Till den bred som den utbildningshistoriska forskningen i Uppsala uppvisar kan räknas forskning kring: Carl von Linné, historiebruk i politik, skola och läromedel, historisk dokumentärfilm, förskola, militär utbildning, bildningsresor, studenter, forskare och högre utbildning, professionalisering, folkundervisning, kvinnors utbildning och insatser på utbildningsområdet, utbildningspolitik, lärarutbildning, No-undervisning, Hemkunsksundervisning, musikpedagogik, skolgeografi, litteraturundervisning, ungdomsböcker, skönlitterära universitetsskildringar, gymnasiet litterära kanon, humanvetenskapernas värde, sambandet vetenskap och industri, läroplaner, universitetshistoria, läsesällskap, teoretisk fysik som disciplin, ingenjörskonst, religionsundervisning, kristna studentrörelsen, kvinnors litterära verksamhet i folkrörelser, barnporträttets ikonografi, lärande och utbildning i amerikanska historiska romaner samt utbildning och inkomstnivåer.

Vid Växjö universitet är det främst inom ämnet historia som utbildningshistorisk forskning bedrivs och fokus ligger då på historiebruk och historiedidaktik.

Avslutningsvis kan även den utbildningshistoriska forskning som bedrivs vid Örebro universitet framhållas. Denna bedrivs inom ämnena pedagogik och historia, där forskningen innefattar studier av: läroplaner, lärare, folkbildning, utbildningspolitik, högre utbildning samt yrkeskvinnor.

1.4 Om förekomsten av ett svenskt utbildningshistoriskt forskningsfält

Självklart är det inte möjligt att efter denna korta genomgång göra någon mer djupgående analys av den utbildningshistoriska forskningen i Sverige. Trots detta kan intressanta iakttagelser göras.

Mot bakgrund av inventeringens syfte att översiktligt kartlägga den utbildningshistoriska forskningen i Sverige har ett forskningsområde som skär rakt över universitetsorganisationernas gränser blottlagts. Att på detta sätt ”skapa” ett forskningsområde har självklart sina komplikationer. En sådan komplikation är risken att det forskningsområde som kartläggs inte existerar annat än i kartläggarens eget huvud.

² Ida Lidegran och Donald Broady: *Forskning och forskarutbildning av utbildningsvetenskaplig relevans vid Uppsala universitet. Inventering våren 2003 på uppdrag av Utbildningsvetenskapliga fakultetsnämnden*, se <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/uv/>.

Som framgår av studien framstår den utbildningshistoriska forskningen som minst sagt brokig och man skulle faktiskt kunna fråga utifall den forskning som inkluderats utgör ett eget forskningsområde. Vi vill dock hävda att detta forskningsområde finns, även om inte alla som är verksamma inom området i första hand ser sig som utbildningshistoriker.

Det utbildningshistoriska forskningsområdet skulle, såsom det givits form i denna text, kunna ses som ett forskningsfält i vardande. Här finns ett i vid mening gemensamt forskningsintresse, men inte någon sammanhållen självbild bland de verksamma forskarna. Många uppfattar sig inte i första hand som utbildningshistoriker. Hur detta forskningsområde kommer att utvecklas återstår att se, men den pedagogikhistoriska konferens i september 2003 där detta paper presenteras skulle i sammanhanget faktiskt kunna ses som ett steg i riktning mot sammanhållet område.

Hur det än är med den saken framgår det med full tydlighet att den utbildningshistoriska forskningen skulle gagnas av ett djupare samarbete över traditionella disciplinränsar. Inventeringen pekar ut en lång rad specialområden där forskning bedrivs inom olika ämnen och i vissa fall finns även exempel på när detta sker tvärvetenskapligt. I sammanhanget vill vi framhålla att detta samarbete nog tjänar sitt syfte bäst om det sker inom ramen för flervetenskaplig samverkan och inte i form av utbildningshistoria som egen avskild hybridvetenskap.

2.

DEL II: Utbildningshistoria i forskarutbildningen

Det är lätt att rada upp argument för en förstärkning av de utbildningshistoriska inslagen i forskarutbildningen i flera ämnen. Sådana satsningar skulle berika det framväxande utbildningsvetenskapliga området. De skulle direkt och indirekt vara till nytta för lärarutbildningarna, där historiska inslag förekommer i många kurser, övningsuppsatser och avhandlingsarbeten men där den historievetenskapliga kompetensen ofta är klen. De skulle bli tillskott till forskningen och forskarutbildningen inom historievetenskapliga ämnen, där studier av utbildning på de flesta håll är ett undanskymt område. Även utanför högskolan vore ett ökat intresse för utbildningshistoria välgörande. En bättre förståelse av historiska sammanhang vore till fördel för den allmänna utbildningsdebatten, ett stöd för lärarna i deras arbete och en tillgång inom de administrativa och utbildningspolitiska falten.

Det är överflödigt att ägna mer utrymme åt sådana argument som de flesta nog uppfattar som självklarheter. Nedan skall vi uppehålla oss vid utvecklingsmöjligheterna.³ En del resonemang bygger på vår inventering av svensk utbildningshistorisk forskning.⁴ För att illustrera att kvalificerade utbildningshistoriska inslag i utbildningen behövs skall vi först ge ett par exempel på problem i samband med lärarutbildningarnas forskningsuppbyggnad.

2.1 Behov i anslutning till lärarutbildningarna

Pedagogikens historia, som under 1900-talets första hälft var ett framträdande inslag i svensk pedagogik- och lärarutbildning, blev nära nog utrotad efter andra världskriget när pedagogikämnet blev ett beteendevetenskapligt snarare än humanistiskt eller samhällsvetenskapligt ämne. På universiteten fanns några få ställen där man ägnade sig åt pedagogikhistorisk forskning, såsom hos Wilhelm Sjöstrand i Uppsala eller, om vi beaktar hela det svenska språkområdet, hos Karl Bruhn i Helsingfors. I Lund hade John Landquist verkat, men han lämnade sin professur 1946. Under efterkrigstiden var det länge framför allt utanför universiteten, bland amatörhistoriker och hembygdsforskare, som pedagogikhistoria odlades. Under flera decennier var den typiske svenske pedagogikhistorieforskaren varken pedagog eller historiker eller ens forskare till yrket, utan en skollärare eller rektor som efter pensioneringen grävde i arkiven för att teckna sin skolas historia. För dem var Föreningen för svensk undervisningshistoria en viktig sammanslutning som erbjöd publiceringsmöjligheter.

Med början under 1970-talet bröts psykologins dominans i lärar- och pedagogikutbildningen. Allt sedan dess har samhällsvetenskapliga inslag haft stort utrymme. Under de allra senaste åren har även

³ Denna andra och sista del av detta paper innehåller delar av Donald Broady: *Nationell forskarskola i utbildningshistoria. Program, 23 april 2003*. Hela dokumentet tillgängligt från www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/histedu/.

⁴ Esbjörn Larsson: *Inventering av utbildningshistorisk forskning vid svenska lärosäten*, tillgänglig från www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/histedu/.

intresset för utbildningshistoria återväckts,⁵ men mer inom forskningen än inom yrkes- och grundutbildningen. Det blygsamma utrymme som under hela efterkrigstiden i lärar- och pedagogikutbildningen upplåtits åt pedagogikhistoria har främst ägnats åt två områden, skolreformernas historia och ”de stora pedagogerna”.

Lärarkandidater och pedagogikstudenter har nog ofta fått intrycket att skolreformernas historia började med 1940-talet. Tiden före 1940 års skolutredning har de sällan hört nämnas under sin utbildning. Mest uppmärksamhet har ägnats åt efterkrigstiden och då framför allt de utbildningspolitiska intentionerna och det organisatoriska ramverket. Somliga bland de vanligaste utbildningshistoriska handböckerna har varit maskerade självbiografier författade av dem som själva varit drivande i reformpolitiken.

Även om det är glädjande att så många lärare och lärarutbildare som i dag fortbildar sig skriver övningsuppsatser och avhandlingsarbeten i historiska ämnen, är det ett bekymmer för handledarna att somliga studenter åtminstone inledningsvis tar för givet att källorna kan väljas, värderas och tolkas ungefärligen så som man hanterar texter i lärarutbildningen eller i skoldebatten. Studenterna söker sig helst till det lättast tillgängliga tryckta materialet såsom läroplaner, offentliga utredningar, propositioner eller läroböcker. Avsikten är ofta att extrahera fram utbildningspolitiska eller pedagogiska intentioner. Slutmålet är inte sällan att bedöma i vilken grad texterna tillfredsställer dagens uppfattning om hur lärande bör gå till eller dagens krav på demokratisk värdegrund, medborgarfostran, jämställdhet eller multikulturalism. Läsarten är ungefär densamma antingen dokumenten uttolkas med vördnad som budskap från ovan eller utsätts för en kritisk granskning syftande till avslöja antidemokratiska tendenser, manschauvinism, xenofobi, västerländsk etnocentrism och andra spår av djävulens verk. De första utkasterna till övningsuppsatser eller avhandlingskapitel liknar ibland utlåtandena som förr utsändes från Statens institut för läromedelsgranskning.

En hypotes är att det är lärarutbildningens karaktär av predikantskola som spökar. Det är lätt hänt att denna hållning släpar med även när det ska skrivas uppsatser eller avhandlingar med vetenskapliga anspråk. Att uppfatta pedagogikhistoriska studier som något slags reformuppföljningsverksamhet kan möjligen vara motiverat inom ramen för en yrkesutbildning. Det är inte så konstigt att blivande befattningshavare med statligt uppdrag tränas i att läsa läroplaner och andra styrdokument som urtexter vilkas innebörd skall uttolkas och ”förverkligas” i klassrummet, ungefär som den heliga skrifts missionsbudskap. Men om man försöker sig på pedagogikhistorisk forskning måste man närma sig källorna på annat sätt. Man måste fråga efter sådant som hur texterna vuxit fram, vilka intressen som format dem, vilka effekter de fått. Av handledaren krävs åtskillig övertalning innan studenterna är beredda att söka sig till fler källor än tryckta läroplaner eller utredningstexter som redan behandlats i hundra tidigare C-uppsatser och att sluta gissa om t.ex. motiven bakom läroplanens formuleringar, för att i stället skaffa sig en överblick över arkivens bestånd och tillgängliga bearbetningar, spåra protokoll, förarbeten och korrespondens och om möjligt intervjua människor som varit med och kan berätta.

⁵ Ett tecken på det nyvaknade intresset för utbildningshistoria var att inte mindre än ett sextiotal papers presenterades under den tredagarskonferens om pedagogikhistoria som ordnades i Stockholm 10-12 september 1998. Se den sexhundra sidor starka dokumentationen *Pedagogikhistorisk forskning. Perspektiv, betydelse och funktion i dagens sambälle*. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, 1999. Intresset är stort även för den uppföljande konferens som skall äga rum i Stockholm 25-27 september 2003.

Det andra område där historiska perspektiv ständigt haft och alltjämt har ett visst utrymme i utbildningen av blivande lärare är ”de stora pedagogerna”. Det är slående att de kanoniserade pedagogiska tänkarna från Platon och framåt så ofta uppfattas som *patronymika*. Med patronymikon menar språkvetarna ett namn som bildats efter faderns namn, som när Karls son Anders får namnet Anders Karlsson. Historiker och antropologer använder termen patronymika om mytiska anfäder. Erik XIV valde sig nummer fjorton med hänvisning till främst Johannes Magnus kungalängd vari ett antal kungar vid namn Erik utpekades, somliga verkliga och andra påhittade såsom Erik Väderhatt eller den Berik som enligt Johannes Magnus valdes till kung över svear och götar år 836 efter syndafloden. Antropologer har uppmärksammat att en släkt, en stam eller en folkgrupp kan utnyttja en anfaders namn, ett patronymikon, för att hänvisa till ett gemensamt ursprung utan att denna anfader någonsin behöver ha existerat och utan att biologiska blodsband behöver finnas inom gruppen. På samma sätt har de stora pedagogerna ofta figurerat i lärarutbildningen och i den pedagogiska debatten. Man läser knappast Dewey eller Vygotskij utan brukar hantera dem som mytiska anfäder med magisk förmåga att svetsa samman den ena eller andra pedagogiska lärans eller sektens anhängare. Som handledare har en av oss märkt att somliga studenter i de pedagogiska tänkarnas skrifter framför allt är på jakt efter formuleringar som ter sig sympatiska för en modern läsare: det här citatet av Dewey ska jag ha med i mitt avhandlingskapitel för det stämmer precis med vad jag själv tycker! De störs inte av att ”de stora pedagogerna” levde i en annan värld och menade något annat med orden. Det är förstås lugnande att i pedagogikhistorien finna bekräftelse på sina egna pedagogiska idéers förträfflighet, men risken är att man bara hittar sådant som liknar vad man tror sig veta redan i förväg. Det brukar finnas mer att lära av det motstånd som det förflutna erbjuder oss sena tiders barn.

Ovan gavs ett par exempel på svårigheter som många studenter med bakgrund i lärarutbildningarna möter när de närmar sig pedagogikhistorien. En förklaring till svårigheterna är isoleringen. Många studenter ger sig i kast med en historiskt inriktad C-uppsats eller D-uppsats eller avhandlingsarbete utan att ha haft någon egentlig kontakt med historievetenskap. Utbildningshistoriska forskningsmiljöer skulle bidra något till att bryta lärarutbildningsområdets isolering i detta avseende. De skulle kunna vara mötesplatser för doktorander (och deras handledare och lärare) i både historievetenskapliga och pedagogikämnen, och även för lärarstudenter på grundutbildningsnivå och för lärarutbildare. Då tänker vi inte enbart på dem för vilka historiska problem är ett huvudintresse. Ett avsnitt ”historisk bakgrund” förekommer i var och varannan övningsuppsats i anslutning till lärarutbildningarna.

2.2 Behovet av flervetenskaplighet

Så långt har vi utgått från lärarutbildningarna och näraliggande ämnen såsom pedagogik. Även historievetenskapliga ämnen skulle kunna dra fördel av en satsningar på utbildningshistoria. Under de senaste åren har utbildningsvetenskap etablerats som en paraplybenämning för den forskning som inom många olika ämnen ägnas eller skulle kunna ägnas åt bildning, utbildning, undervisning, fostran och lärande.⁶ Inom de flesta ämnen (pedagogik och besläktade ämnen såsom pedagogiskt arbete utgör undantag) har man ännu inte riktigt upptäckt att man är välkomna att bidra. Det kan ha att göra med att utbildningsforskning brukar uppfattas i huvudsak som ”sektorsforskning” och ibland till och med som led i myndighetsutövning snarare än som vetenskaplig verksamhet.

För att den utbildningsvetenskapliga forskningen skall bli livskraftig och fruktbar krävs dels att den har god förankring i lärarutbildningarna, dels att den lyckas attrahera dugliga forskare och doktorander från ett brett spektrum av discipliner. Det är ingen lätt uppgift att förmå produktiva forskare från olika discipliner att ägna sig åt utbildningsforskning, vilket var en ambition då en av oss 1993 startade ett forskarnätverk ”Forum för studier av utbildning och kultur” i anslutning till Skolverkets forskningsprogram. Det lyckades dåligt. Enda framgången var väl egentligen att etnologen Jonas Frykman och några av hans medarbetare lockades att ägna sig åt skolforskning med finansiering från Skolverket. Från andra ämnen fanns många som var intresserade i största allmänhet, men när det blev dags att planera projekt och söka medel undvek man (pedagogerna återigen undantagna) Skolverket och vände sig till HSFR eller Riksbankens Jubileumsfond om man var så etablerad att möjligheten fanns. Därmed försvann ett incitament att ägna sig åt utbildningsforskning.

Det gäller att förebygga situationen att utbildningsvetenskap rekryterar forskare som klarar sig dåligt i konkurrensen med kollegerna i den egna disciplinen. Här finns sociala mekanismer som måste uppmärksammas när det utbildningsvetenskapliga området nu expanderar. En grundregel är att forskare måste tillåtas att behålla förankringen bland kollegerna inom det egna vetenskapliga fältet. Den historiker eller statsvetare som ägnar sig åt forskning eller doktorandstudier inom det utbildningsvetenskapliga området måste få tillfälle att odla intressen och ackumulera symboliskt kapital som tillerkänns värde bland historiker eller statsvetare. Doktoranderna måste erhålla en — med det egna ämnets mått mätt — lika gedigen forskarutbildning som alla andra på sin moderinstitution. Att en forskarutbildning organiseras enligt flervetenskaplig modell innebär inte att den behöver producera hybriddoktorer. Det är väsentligt att doktoranderna och handledarna har rejält fotfäste i sina egna forskningstraditioner och från dessa skilda utgångspunkter lär av varandra och samverkar i utforskandet av pedagogiska fenomen.

Med utbildningshistoria avses här historiska studier av bildning, utbildning, undervisning, fostran och lärande. Sådan forskning förekommer redan inom en lång rad humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Även inom matematik och naturvetenskapliga ämnen förekommer t.ex. didaktiska studier av skolämnenas och universitetsämnenas historia. Registret är brett när det gäller forskningsämnen som

⁶ Detta är den definition av utbildningsvetenskap som används när området nu byggs upp i Uppsala, se t.ex. *Program för forskning och forskarutbildning vid Utbildningsvetenskapliga fakultetsnämnden 2002–2004*, Forskningsprogram 2002-03-26, reviderat 2002-04-25, s. 6. Denna förståelse av utbildningsvetenskap stämmer överens med den som Uppsala universitets professorer i pedagogik, övriga handledare i pedagogik, forskningsledarna vid Institutionen för lärarutbildning samt Utbildningsvetenskapliga doktorandrådet och doktorandföreningen i pedagogik ställt sig bakom, se Handledarkollegiet i pedagogik: *Om utbildningsvetenskap och forskarutbildning. Skrivelse till Utbildningsvetenskaplig fakultetsnämnd 18 jan 2002*.

skulle kunna inrymma studier i utbildningshistoria. Det finns ingen anledning att marknadsföra utbildningshistoria som en egen avskild disciplin. Däremot behövs samverkan mellan olika forskningsmiljöer.⁷

De utbildningshistoriska inslagen existerar men är sällan särskilt synliga som sådana, ens i ämnen där de borde kunna ha rejält utrymme. Vid det senast avhållna Historikermötet i Örebro 19-21 april 2002, en bred mönstring av pågående och nyss avslutade avhandlingsarbeten i ämnet historia, var området knappast alls företrätt (med några få undantag: ett paper om stormaktstidens bildningsresor, ett om historiska tevedokumentärer, ett par om om normalitet). Ändå visar vår inventering att ganska många avhandlingsarbeten med utbildningshistorisk inriktning förekommer i ämnet historia, men spridda över landet. Doktorander med intresse för utbildningshistoria är nog ofta ganska ensamma om det på sin egen institution.⁸

Ett annat skäl för satsningar på utbildningshistoria är, fortfarande ur historievetenskapernas synvinkel, att den direkt och indirekt kan bidra till att studenter från lärarutbildningarna och yrkesverksamma skollärare - och då inte bara lärare i ämnet historia - söker sig till historisk forskning. Liknande argument framförs i Högskoleverkets nyss publicerade utvärdering av historieämnet, där även behovet av nationella forskarskolor understryks: "Bedömaregruppen framhåller det som ett problem att universiteten endast i begränsad utsträckning antar forskarstuderande som genomgått grundutbildning vid andra lärosäten. Fler studenter från universiteten och från högskolor utan forskarutbildning måste ges tillfälle att konkurrera om doktorandplatser på lika villkor. Härigenom ges också ett bättre incitament för högskolorna att satsa på en vidare uppbyggnad av en god utbildning på C- och D-nivå, utan att därför nödvändigtvis själva ha ambitionen att införa forskarutbildning. Fler nationella forskarskolor behövs för att ge möjlighet till ökad rörlighet."⁹ I klartext: om vi håller oss till lärarutbildningarna finns det runt om i landet studenter som läser till lärare och som egentligen inte släpps in på en bana som skulle kunna leda till forskarutbildning i exempelvis ett historievetenskapligt ämne. Vid åtskilliga av de till högskolor ombildade lärarseminarierna är forskningsmiljön för liten, och vid de forskningsintensiva lärosätena förekommer sorgligt nog uppfattningen att lärarstudenter är ointresserade av eller oförmögna till forskarutbildning.

2.3 Tre ämnen i centrum

Ett anmärkningsvärt resultat av vår inventering är att ungefär två tredjedelar av avhandlingsarbetena med utbildningshistorisk inriktning under perioden 1990-2002 tillkommit inom Pedagogik, Historia och Idéhistoria. Resterande avhandlingar var glest utspridda på ämnena Ekonomisk historia, Etnologi, Juridik, Konstvetenskap, Kulturgeografi, Kyrkohistoria, Litteraturvetenskap, Musikpedagogik, Religionsvetenskap, Socialt arbete, Sociologi, Teatervetenskap och Tema barn. Se vidare s. 12 nedan.

⁷ Denna ambition harmonierar väl med synpunkter i Högskoleverkets senaste utredning om svensk forskarutbildning: "Forskaruskolan är i sig själv en 'samarbetsinstitution' mellan olika fakulteter eller institutioner, vilket innebär att utbildningen får en tvärvetenskaplig inriktning." (Degerblad, Jan-Eric & Hägglund, Sam: *Tradition och förnyelse i svensk forskarutbildning*. Högskoleverkets rapportserie 2002:26 R. Stockholm: Högskoleverket 2002, s. 30).

⁸ Av vår inventering framgår att likartade utbildningshistoriska problem förekommer i avhandlingar i ett flertal olika ämnen. Det är troligt att gränserna mellan forskarutbildningsämnen står i vägen för kontakter mellan doktorander som arbetar med snarlika forskningsfrågor eller överlappande källmaterial.

⁹ Högskoleverket: *Utvärdering av grundutbildning och forskarutbildning i historia vid svenska universitet och högskolor*. Högskoleverkets rapportserie 2003:12 R. Stockholm: Högskoleverket, 2003, s. 9.

Ungefär samma fördelning förefaller gälla för externfinansierade projekt. Gränsdragningar är svåra, men hur man än räknar har merparten av den utbildningshistoriska forskningen i Sverige på senare år skett inom de tre nämnda ämnena. Den slutsats vi dragit är att det nog är klokt att skapa plattformar för samverkan mellan å ena sidan pedagogiska institutioner (eller andra institutioner som inrymmer ämnet Pedagogik jämte avknoppningar och systerämnen såsom Didaktik, Pedagogiskt arbete, Lärande), å andra sidan institutioner för Historia och Idéhistoria (hit räknar vi då institutioner med bredare inriktning såsom Temainstitutionen i Linköping, Institutionen för historiska studier i Umeå etc). Föreläsare för och doktorander i andra ämnen skall förstås inte stängas ute, men det kan vara en god idé att koncentrera ansträngningarna till att åstadkomma samverkan mellan i första hand de tre nämnda ämnena Pedagogik, Historia och Idéhistoria, som skulle kunna utgöra den hårda kärnan.¹⁰

2.4 Om benämningen: varför ”utbildningshistoria”?

Vi har stannat för benämningen ”utbildningshistoria”. Ett alternativ hade varit ”pedagogikhistoria”, som signalerar att här pågår studier av alla slags pedagogiska fenomen, inte bara studier av institutionaliserad utbildning. En sådan bredd kan uppfattas som en styrka, men det finns argument som talar mot benämningen pedagogikhistoria. Den skulle kunna ge intryck av en starkare koppling till ämnet pedagogik än vad vi avsett. Viktigare är att det blir svårt att fokusera verksamheten om lika stor uppmärksamhet skall ägnas åt allt som skulle kunna räknas till pedagogikhistorien, alla tänkbara slag av formellt och informellt lärande, allt som har med socialisation, påverkan och förändringar av människors kunnande, hållningar, tänkesätt och livsföring att skaffa. Därför är en koncentration till just utbildning att föredra, vilket skall uppfattas så att *tonvikten* läggs vid institutionaliserade former av undervisning och lärande. Det är inte fråga om exklusion. Utrymme bör finnas för kurser och ett och annat avhandlingsarbete som inte handlar om utbildning i snävare mening.

Ordet ”utbildningshistoria” har dessutom fördelen att det är besläktat med ordet ”utbildningsvetenskap”. Utbildningshistoria är ett område inom ramen för det breda mångvetenskapliga forskningsområde som de deltagande lärosätena är i färd med att utveckla under samlingsbenämningen utbildningsvetenskap.

Tillfogas bör att efterledet ”historia” inte skall uppfattas så att enbart forna tider är av intresse. Det finns som bekant något som kallas samtidshistoria och det är möjligt att studera ”nuet som historia” om man fäster vikt vid förändringar och stabilitet och annat som i någon mening kan skänka en historisk förståelse.

¹⁰ För enkelhets skull används här och i fortsättningen ordet ”ämne”, men självfallet handlar det om pedagogiska respektive historievetenskapliga forskningsmiljöer och forskningstraditioner. Forskarskolans verksamhet skall inte hindras av att olika lärosäten avgränsar och benämner undervisningsämnena, examensämnena, institutioner och befattningar på olika sätt.

2.5 En ekumenisk ambition

Vi har ingen anledning att här missionera för någon egen syn på vad historievetenskap eller utbildningshistoria vill säga.¹¹ Det är så ont om utbildningshistoriska miljöer att det väsentliga tills vidare är att området som sådant får blomstra och att kontakterna förbättras mellan dem som där är verksamma. En viktig uppgift är att göra området mer synligt, i flera bemärkelser. Utbildningshistoriska insatser sker ofta ganska isolerade från varandra¹² och förbindelserna dem emellan behöver lyftas fram. Dessutom är utbildningshistoriska inslag ofta inbäddade i studier med annat primärt fokus.¹³

Eftersom flervetenskapligheten skall innebära en samverkan där företrädare för skilda ämnen och forskningstraditioner bidrar med sin särskilda kompetens, vore ofruktbart att alltför tidigt slå fast att vissa teman bör belysas eller att vissa forskningstraditioner bör gynnas. En förutsättning för att de deltagande forskarnas, lärarnas och doktorandernas intressen skall få styra, är man inte genom organisatoriska åtgärder onödigtvis beskär manöverutrymmet för exempelvis dem som ansvarar för t.ex. rekryteringen av doktorander eller för handledningen. Här nöjer vi oss med att nämna att det vid de institutioner som medverkat i planeringen av en forskarskola i utbildningshistoria finns kompetens inom en rad områden. Några exempel är

- Barns och barnuppfostrans historia (t.ex. Temainstitutionen vid Linköpings universitet, Humanistiska institutionen vid Örebro universitet, Institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm)
- Folkbildning och folkuppfostran (t.ex. flera institutioner i Linköping, Historiska institutionen i Uppsala, Högskolan Dalarna, Institutionen för historiska studier i Umeå)
- Genusperspektiv (t.ex. Historiska institutionen i Lund, Historiska institutionen i Uppsala, Historiska institutionen vid Stockholms universitet, Högskolan i Gävle, Pedagogiska institutionen i Umeå)
- Historiemedvetandets omvandlingar - en mötesplats för historiografisk och ämnesdidaktisk forskning, (t.ex. Historiska institutionen i Lund, Historiska institutionen i Uppsala, Temainstitutionen vid Linköpings universitet, Högskolan Dalarna, Idéhistoria vid Södertörns högskola)
- Läraryrkets och lärarutbildningarnas historia (t.ex. Institutionen för lärarutbildning och Pedagogiska institutionen i Uppsala, Institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm, Pedagogiska institutionen vid Örebro universitet, Pedagogiska institutionen i Umeå)

¹¹ Vi avstår således från att lansera ännu en definition av vad historiavetenskap är. Följande programförklaring, lånad från den nationella forskarskola i historia som bedrivs i samarbete mellan Lunds universitet, Malmö högskola, Södertörns högskola och Växjö universitet, duger tills vidare bra för våra behov: "Historia är en humanvetenskap i den meningen att människors handlande, deras tankar, ord, föreställningsvärldar och kvarlämnade spår står i fokus för historikernas studier. Historia kan betecknas som både kultur- och samhällsvetenskap; ämnet har stora och fruktbara gränssytor till andra discipliner både inom humaniora och samhällsvetenskap. Historieämnet ligger i att ämnet etablerar en dialog mellan då-et, nu-et och framtiden, spänner en brygga mellan det förgångna och det nuvarande som i sin tur ger insikt om vissa betingelser för hur framtiden kan formas. Historia som forskning syftar till att kritiskt bearbeta vår kunskap om det förflutna, skapa ett historiemedvetande som innebär en teoretiskt medveten reflektion om sammanhang och processer i det förflutna – en reflektion som kan ha både existentiell, etisk-moralisk och politisk innebörd. Historisk forskning problematiserar alltså inte endast vår kunskap utan också vårt förhållningssätt till oss själva och till Andra, dvs till människor, kulturer och samhällen såväl i tid som i rum. Genom komparationer med andra perioder lika väl som med andra miljöer, genom bredd och djup, bidrar historia till det humanistiska samtalet, som är en nödvändig del av det offentliga samtalet i en demokrati." (<http://www.hist.lu.se/forskarsholan/programforklaring.htm>)

¹² Därtill bidrar historikers benägenhet att definiera sig med hänvisning till en bestämd epok: jag är medeltidshistoriker, jag är sjuttonhundredalshistoriker. ... För somliga tar det tydligen emot att klassificera sig som t.ex. utbildningshistoriker.

¹³ Tag som exempel - ett bland många liknande - ett pågående avhandlingarbete i historia i Uppsala som handlar om det svenska nationsbygget, med material hämtat från den tidningspress som kan kallas liberal 1809-1830. Vid närmare påseende visar sig tidningsdebatten i hög grad handla om utbildning och folkuppfostran. Därför kommer avhandlingen sannolikt att innehålla en hel del utbildningshistoriska inslag, kanske utan att det kommer att framgå av vare sig titeln, nyckelorden eller ens kapitellrubrikerna.

- Pedagogikens idéhistoria (t.ex. Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori i Göteborg, Institutionen för idé- och lärdoms historia i Uppsala, Institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm)
- Skolans fysiska fostran och gymnastikens historia (t.ex. Historiska institutionen vid Stockholms universitet, Institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm)
- Universitetshistoria (t.ex. Historiska institutionen i Lund, Historiska institutionen och Institutionen för idé- och lärdoms historia i Uppsala, Humanistiska institutionen vid Örebro universitet, Högskolan i Gävle, Institutionen för historiska studier i Umeå, Idéhistoria vid Södertörns högskola)
- Utbildningsväsendets expansion - från skolväsende till utbildningssystem (t.ex. Historiska institutionen i Stockholm, Historiska institutionen, Institutionen för lärarutbildning och Pedagogiska institutionen i Uppsala, Högskolan Dalarna)
- Stadshistoria (t.ex. Historiska institutionen i Stockholm)
- Utbildningspolitik (t.ex. Institutionen för lärarutbildning och Pedagogiska institutionen i Uppsala)
- Utbildningssociologi (t.ex. Institutionen för lärarutbildning och Pedagogiska institutionen i Uppsala, Institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm)

Listan skulle kunna göras lång, och om man vill etablera en forskarskola i utbildningshistoria vore det en dålig idé att i förväg utlova mer än att de skall ha utbildningshistorisk relevans.

Och egentligen är det alls ingen obetydlig utfästelse att utlova utbildningshistorisk relevans! Det bör innebära att arbetena tillför något till *både* utbildningsvetenskapen och historievetenskapen. Om forskarskolans ledning väljer att hårdra denna princip innebär det att säga nej till avhandlingsarbeten som bara åstadkommer ettdera, låt säga arbeten som enbart lär oss mer om utbildningsväsendet eller som enbart blottlägger historiska omständigheter.